

СУЧАСНА СИНТАКСИЧНА СЕМАНТИКА: ФУНКЦІЙНО-СТРУКТУРНІ ВИЯВИ

АНАТОЛІЙ ЗАГНІТКО, ОЛЬГА ПАВЛОВИЧ
Донецький національний університет, Донецьк — Україна

WSPÓŁCZESNA SEMANTYKA SYNTAKTYCZNA:
PRZEJAWY FUNKCJONALNO-STRUKTURALNE

ANATOLIJ ZAGNITKO, OLGA PAWŁOWYCZ
Narodowy Uniwersytet Doniecki, Donieck — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule zostały rozpatrzone cechy syntaktycznej semantyki zdania z uwzględnieniem osobliwości jego znaczenia denotatywnego i sygnifikatywnego, następnie zostały scharakteryzowane prawidłowości ujawniania referencyjnej semantyki zdania, a także został określony status komunikatywnego i pragmatycznego znaczenia zdania. Zaprezentowana została dynamika najważniejszych koncepcji semantyki syntaktycznej, a także ustalono relacje między syntaktyczną semantyką zdania a napełnieniem leksykalnym.

MODERN SYNTACTIC SEMANTICS:
FUNCTIONAL-STRUCTURAL EXPRESSION

ANATOLIY ZAHNITKO, OLHA PAVLOVYCH
Donetsk National University, Donetsk — Ukraine

ABSTRACT. The article focuses on the peculiarities of syntactic semantics of a sentence, its denotative significant meaning; also the status of the communicative and pragmatic meanings of a sentence has been established. The dynamics of the main concepts of syntactic semantics has been revealed and the correlation between sentence syntactic semantics has been established.

Історико-еволюційні основи вчення про семантику речення. Семантика речення та її основні / неосновні вияви належить до актуальних проблем сучасної лінгвістики, її студіювання інтенсифікувалися лише в середині ХХ століття внаслідок розгалужених напрацювань у теорії синтаксису — формування теорії номінації, теорії референції і теорії мовленнєвих актів. Активну роль відіграла також символічно-символічна логіка. Опрацювання синтаксичної семантики найактивніше здійснено в межах функційно-когнітивної лінгвопарадигми, де реально виявні денотат (відбиття конкретної події) і сигніфікат (узагальнена уява про тип ситуації, функції елементів ситуації) речення (номінативний потенціал), його референтні (актуалізація щодо ситуації й комунікантів) наповнення, а також ситуативно-прагматичні й актуально-тема-рематичні навантаження в комунікації.

Розгляд речення з урахуванням його багатоаспектності (власне синтаксичний, семантико-синтаксичний, власне семантичний, комунікативний) і кваліфікація речення як знака (І. Вихованець, А. Греймас, З. Клеменевич, А. Мартіне, О. Мельничук, Л. Теньєр та ін.) уможливили вивчення речення в новій якісній перспективі з урахуванням змісту. Останнє пов'язане з вивченням семантики

речення через позначувану ним ситуацію. Мова є формою існування думки й моделює у властивих їй схемах об'єктивні ситуації. Речення як семантична одиниця номінує ситуацію.

Семантика речення: власне лінгвістичний та семіотично-лінгвістичний аспекти. Проблему семантики речення активно опрацьовують лінгвісти і фахівці з інформатики. У процесі моделювання семантики речення виникає питання про його зміст, що актуалізує теоретичний і прикладний (автоматична обробка мови) аспекти. Важливими є взаємозв'язки студіювань синтаксичної і лексичної семантики, що щільно пов'язані. Постає проблема характеру інформації, що передається знаком. Значення мовної одиниці — це складне структуроване утворення, що містить компоненти, внутрішньо диференційовані на денотативні, сигніфікативні, конотативні тощо. Для опису таких компонентів інколи пропонують виділяти чотири рівні (див. табл. 1):

Таблиця 1. Функційно-значеннєві рівні мовного знака (за Б. Городецьким)

Аспекти семіозису (функціонування знака)	Типи (рівні) значення за характером інформації
Семантика	Денотативне значення
	Сигніфікативне значення
Прагматика	Прагматичне значення
Синтактика	Синтаксичне значення

Значення речення як одиниці синтаксичної семантики містить денотативний, сигніфікативний, прагматичний компоненти (див. табл. 2).

Таблиця 2. Зв'язок синтаксичного значення із семантичними компонентами речення

<i>Денотативне значення</i>	<i>Сигніфікативне значення</i>	<i>Прагматичне значення</i>	<i>Синтаксичне значення</i>
Ситуація дійсності	Певна інтерпретація мовця	Комунікативна мета	Організація будови, структура, послідовність мовного вираження
Співвідношення	Денотативне + Сигніфікативне + Прагматичне = Синтаксичне		

Синтаксичне значення і семантика речення: узагальнений і конкретизований вияви. Своєрідність синтаксичного значення (СЗ) є похідною особливостей синтаксичної форми. Семантика синтаксичної структури становить зв'язок між відповідною мовною структурою і вираженням денотативної ситуації (ДС). У семантиці речень актуалізовано закономірнос-

ті об'єктивної дійсності¹. Поширеним є погляд, за яким СЗ вважають тільки ті значення, що реалізують речення, оскільки саме вони спроможні позначати ситуацію, а словосполучення називають лише окремі елементи ситуації (К. Гулига та ін.). Речення, з одного боку, належить мові (граматична форма), а з іншого, — мовленню (конкретний вияв). Семантично окреме речення передає конкретний індивідуальний смисл, інформацію, а речення як схема (модель) — певний тип думки. У типовій логемі (термін П. Чеснокова) складниками є: а) предикативність — співвідношення змісту думки з дійсністю; б) модальність — характер цього співвідношення; в) відносна завершеність мисленнєвого відбиття ситуації. Слід розрізняти індивідуальний смисл речення як одиниці мовлення і значення речення як одиниці мови².

СЗ можна також витлумачити як типове значення, що узагальнює комунікативні значення конкретних висловлень, побудованих у мовленні за однаковими моделями (за Г. Золотовою), порівн.: „предмет + його якість” — *Студент старанний; Його мислення нестандартне*.

Семантика речення: комунікативний і формальний аспекти. Комунікативні та СЗ взаємопов'язані подібно до того, як взаємозв'язані структурна схема речення і висловлення. Перша входить до конкретного висловлення як його конструктивна основа: у процесі породження висловлення вона набуває свого оформлення як конкретне мовленнєве утворення з відбиттям комунікативних намірів мовця. СЗ є важливим компонентом комунікативного значення, його основою, що уможлиблює розмежування трьох напрямів інтерпретації семантики речення (див.табл. 3).

Таблиця 3. Типологічні напрями інтерпретації семантики речення

Представники	<i>Л. Теньєр, І. Вихованець, А. Греймас, В. Гак, Н. Гуйванюк</i>	<i>Н. Арутюнова, Н. Шведова, О. Москальська</i>	<i>Ш. Баллі, Т. Шмельова, В. Шинкарук</i>
Підхід	Семантична структура ізоморфна щодо структури позначуваної ситуації. Речення — це „драма в мініатюрі” з певним набором учасників (актанти), відношень між ними, умовами дії (сирконстанти).	Розгляд синтаксичної семантики в межах логічної теорії. Одиниця семантичного моделювання — структура смислу речення, його семантична модель. Основу складає поняттєвий зміст.	Розмежування в реченні диктуму і модусу. Опрацювання модальної рамки речення.

Слово як готову одиницю лексичної системи мови кваліфікують як правильне або неправильне. Про останнє можна сказати лише те, що воно неправильно вжите в складі речення. Причини неправильності й аномальності повинна пояснювати семантична теорія. Причинами аномальності є: 1) граматичні помилки: *Він ходить по кімнаті дуже сувора*; 2) невідповідність фактам дій-

¹ А. Загнітко, *Теоретична граматики української мови: Синтаксис*, Донецьк 2001, с. 52

² Н. Ф. Алефиренко, *Спорные проблемы семантики*, Москва 2005, с. 260.

сності (правда / неправда): *Тарас Григорович Шевченко народився в Петербурзі*; 3) відсутність смислу речення: *Теперішній король Франції лисий*; 4) логічне протиріччя (контрадикція): *Чоловік Ірини одружений*; 5) незнання культурної / соціальної належності: *Хоча Марії було лише вісімнадцять, у неї було вже двоє дітей* (для представників культур, де сімейне життя жінки починається раніше, ніж у Європі, речення буде незрозумілим). Такі аномалії не суперечать природній мові, і навіть, якщо вжиті у певному контексті, спроможні отримати „нормальну” інтерпретацію, порівн.: оксюморон *Ненавиджу і люблю*.

Отже, оцінка семантичної правильності речення залежить від лінгвістичних і екстралінгвістичних знань. Відповідно, семантична теорія повинна мати словник, де кожному слову відповідає значення й умови вживання семантичною метамовою, містяться правила „композицій значень”, що дає змогу репрезентувати це в синтаксичній структурі речення і значеннях слів, які входять до нього, а також узагальнення його семантичного вияву.

Семантика речення: міжреченнєвий вимір. Ще одним завданням семантичної теорії є пояснення логіко-семантичних відношень між реченнями. Так, наприклад, якщо речення на кшталт *Старший син Ганни поїхав з Варшави до Лондона вчитися* є істинним, то істинними постають і такі речення: а) *У Ганни є син*; б) *У Ганни не менше двох синів*; в) *Старший син Ганни деякий час перебував у Варшаві*; г) *Старший син Ганни закінчив середню школу*; д) *Старшому сину Ганни не менше, ніж 16 років*. Можна встановити наявність певного логіко-семантичного відношення між названими реченнями за умови їхньої істинності. Метою семантичної теорії, об’єктом дослідження якої є окреме позатекстуальне речення, виступає пояснення тільки тих семантичних „можностей”, що визначаються винятково знанням відповідної мови. Пояснення відношень між реченнями вимагає певних формальних правил, такий опис речень називають **семантичною уявою (СемУ)**³. Пояснення семантичних відношень можливе через застосування логічних понять *наслідку, імплікації, протиріччя, пресупозиції*.

Значення речення — це передана реченням інформація. Якщо за отримання з основного речення певної інформації *A* не залучено жодних додаткових відомостей для освоєння інформації *B*, яку передає речення, що пов’язане з похідним відношенням наслідку, то це можливо тільки тому, що інформація *B* складає частину інформації *A*. Тому значення основного речення включає значення речення, що постає його наслідком, імплікацією, пресупозицією. Інколи визначають СемУ висловлення як множину наслідків, які можна виділити з нього (І. Беллерт). Наприклад, значення речення на зразок *Марійка боїться, що отримає трійку на іспиті* можна подати так: а) „Марійка відчуває пасивно-негативний емоційний стан, причиною якого є така ситуація:” → б) Марійка вважає високоймовірнішим, що отримає трійку на іспиті → в) Марійка вважає це поганим для себе → г) Марійка вважає, що не може протистояти цьому.

Семантика речення: денотативний компонент. Денотатом СЗ є типова ситуація або структура „учасників” позначуваної події. Структуру ДС утворює координація матеріальних об’єктів та їхніх станів, відношень між ними. ДС складає ядро СЗ. Семантична інтерпретація ДС передбачає: а) учасників драми в мініатюрі; б) їхні позиції, стани постійних та змінних властивостей; в) розгляд їхніх взаємовідношень, що надають драмі цілісного та динамічного характеру. Денотат СЗ являє собою вияв реального „стану речей” того фрагмен-

³ Там само, с. 270.

та дійсності, що виражений реченням. Та сама ДС може бути виражена різними синтаксичними структурами.

Поняття „пропозиція” в семантичному синтаксисі інтерпретують як результат номінації типової події. Пропозиційне найменування пов’язане з вираженням смислових структур, тобто семантичних моделей. Семантична модель речення — це відбиття в мовній свідомості мовця типової немовної ситуації. Синтаксичну структуру, що є адекватною формою вираження семантичної моделі, називають елементарним реченням (В. Богданов, І. Вихованець), що складається з: а) непередикатних знаків; б) передикатних знаків на позначення властивостей та відношень. Передикати мають здатність (валентність) сполучатися з непередикатними знаками, утворюючи передикатне висловлення. Кількість можливих аргументів / актантів залежить від рівня деталізації властивостей та відношень, які надаються „учасникам”. Елементи передикатного висловлення, співвіднесені з реальними ситуативними об’єктами, називають актантами, а елементи просторової конкретизації — релятемами”. За кількістю приєднуваних актантів та релятем вирізняють від трьох типів семантичних моделей речення: 1) реалізуються передикатними висловленнями з одновалентними передикатами: а) „суб’єкт + буття” (*Він є*); б) „суб’єкт + фізичний / психічний стан” (*Він втомився; Мені сумно*); в) „суб’єкт + змінний стан” (*Діти дорослішають*); г) „суб’єкт + здатність” (*Солов’ї співають*); д) „діяч + діяльність” (*Студенти вчать*); е) „джерело звуку + звучання” (*Телефон дзвонить*); є) „джерело світла + світіння” (*Зірки мерехтять*); 2) реалізуються передикатними висловленнями з двовалентними передикатами: а) „суб’єкт + дія + результат дії” (*Студенти набувають знань*); б) суб’єкт + відчуття + об’єкт” (*Пацієнт відчуває біль*); в) „суб’єкт + виявлення + об’єкт” (*Подорожній знайшов дорогу*); г) „суб’єкт (каузатор) + переміщення + переміщення + переміщений об’єкт” (*Господарі переміщують меблі до іншої кімнати*); г) „суб’єкт + буття + локатив” (*Альпіністи у горах*); е) „суб’єкт + переміщення + напрям” (*Альпіністи відправились у гори*); є) „суб’єкт + поведінка + оцінка” (*Він поводив себе мужньо*); ж) „суб’єкт (власник) + відношення належності + об’єкт” (*Батько придбав дачу*); 3) реалізуються передикатними висловленнями з тривалентними передикатами: а) „суб’єкт (інформатор) + повідомлення + повідомлюване + адресат” (*Син телеграфував батькові про покупку*); б) „суб’єкт + процес передачі + об’єкт + адресат” (*Він подарував другу книгу*); в) „суб’єкт + відношення оцінки + результат оцінки (почуття) + адресат” (*Учні з повагою ставляться до вчителя*) (Л. Васильєв).

Семантика речення: сигніфікативний компонент. Сигніфікативний компонент семантики речення формується на другому ступені відбиття і пізнання дійсності. На першому ступені пізнання наявне відображення лише безпосередньо сприйнятої ДС без виявлення зв’язків між „учасниками” ситуації. Денотативні відношення окреслюють відношення між елементами ситуації, координацію субстанцій, утворюючи реляційний каркас логіко-смислової структури речення, його сигніфікат. Сигніфікативний компонент СЗ своєю появою ініційований судженням і є дворівневий. Нижній рівень — це пропозиційна функція, що відбиває об’єктивні зв’язки та відношення між елементами ДС. Другий рівень структури судження як сигніфікат СЗ має суб’єктно-предикатну організацію. Основні елементи тут — логічний суб’єкт і логічний предикат. Перший виражає поняття про предмет думки, другий — приписувані ознаки.

На першому рівні (реляційна структура) фіксується ДС („учасники” та їхні зовнішні відношення), на другому — відбиваються результати

пізнання тієї ж ситуації і сам перебіг пізнавального процесу у формі суб'єктно-предикатних відношень. Передаване реченням судження, не змінюючи своєї пропозиційної функції, здатне видозмінювати суб'єктно-предикатну структуру, тобто окреслювати пропозицію в різноманітних суб'єктно-предикатних відношеннях: *Художник створив картину* → *Картина створена художником*. Різноманітні ДС у процесі їхнього осмислення узагальнюються в ситуації абстрактні, що містяться у мовній свідомості і виражають властивості й ознаки денотатів, а також відношення до них мовців. У мовній свідомості ці абстрактні структури оформлюються глибинними мовними утвореннями, постаючи стимулятором породження відповідних семантико-синтаксичних структур⁴.

Семантика речення: основні компоненти значення речення. Одну з основних функцій мови — моделювання позамовної дійсності — реалізує пропозиційний компонент значення речення. В останньому наявні два основні різновиди складників — **аргументи / актанти (терми)**, що називають сутності, об'єкти, учасників ситуації, та **предикати**, які позначають властивості об'єктів та відношення між ними. У пропозиції речення *Іван продає Петрові ліжжі за 10 гривень* аргументи / актанти (терми) — *Іван, Петро, ліжжі, 10 гривень* і предикат — *продає*. Предикат з його аргументами утворюють концептуальну основу, каркас пропозиції.

Семантика речення: референційний і комунікативний компоненти. Подібно до будь-якого знака речення характеризується певними відношеннями зі світом, дійсним чи уявним, що називаються *референцією* (референт (актуальний денотат) мовного вираження — фрагмент світу, який має на увазі мовець, вживаючи цей вислів у мовленні). Референт речення — це конкретна ситуація. Пропозиційний компонент семантики речення містить основний інформаційний зміст речення. Ту саму ситуацію дійсності можна по-різному подати. Тому ситуація — елемент недискретного людського досвіду, а пропозиція — результат інтерпретації, або концептуалізації недискретного досвіду, виділення в ньому певної кількості дискретних елементів. Конкретну ситуацію-примірник інтерпретують як вияв певної узагальненої ситуації-типу, а інтерпретувати ту саму ситуацію кожен може по-різному, залежно від того, що в ній є важливим. Суттєвим є те, як мовець виділяє важливий компонент: 1) порядок слів + інтонація = лінійно-інтонаційна структура; 2) вибір однієї з корелятивних лексичних одиниць тощо. Спосіб організації пропозиційного змісту, що визначає статус елементів для наявної ситуації спілкування, складає зміст особливого компонента семантики речення — **комунікативного**.

Семантика речення: прагматичний (ілокутивний) компонент. Зміст речення, окрім відображеної пропозиційним компонентом ситуації, містить також інформацію про мовця, його внутрішній стан та інше, що називають **прагматичним** (ілокутивним). Він охоплює: а) мету мовленнєвого акту; б) психологічний стан мовця (ментальний, вольовий, емоційний); в) співвідношення соціальних статусів мовця та слухача; г) зв'язок висловлення із зацікавленнями мовця; г) зв'язок висловлення з іншою частиною дискурсу тощо. Прагматичний компонент уможливорює встановлення переліку умов успішності реалізації речення, порівн.: а) умови пропозиційного змісту (*Промовляючи висловлення Т, Г виражає думку про те, що Г здійснить дію Д у майбутньому*); б) підготовчі або попередні умови (*1. Г здатний здійснити Д; 2. С надав би перевагу здійсненню Г дії Д її нездійсненню, і Г переконаний у тому, що це так;*

⁴ И. М. Кобозева, *Лингвистическая семантика*, Москва 2007, с. 237.

3. Ні *G*, ні *C* не вважають, що здійснення *G* дії *D* є щось само собою викінчене); 2) умови щирості (*G* має намір здійснити *D*); 3) суттєва умова або умова призначення (*G* має намір за допомогою висловлення *T* зобов'язати себе здійснити *T*). Загальну схему семантичних компонентів речення можна подати у такому вигляді (див. схема 1):

Схема 1. Семантичні компоненти речення

